

Uvod

Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov (v nadaljevanju SPP) je rastoči specializirani frazeološki, natančneje paremiološki slovar slovenskega jezika. Predstavlja pregovore, reke, verovanja (vraže), velerizme, antipregovore, frazeološke replike in druge paremiološke žanre, ki jih proučuje paremiologija.

SPP kot prvi paremiološki slovar za slovenščino svojo nalogo vidi v zapolnjevanju vrzeli slovarskega opisa pregovorov in sorodnih izrazov. Ti so bili v okviru *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* predstavljeni le v omejeni meri, v *Slovarju slovenskih frazemov* pa le izjemoma. Tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ) frazeološke in v tem okviru tudi paremiološke izraze sicer natančno opisuje, vendar morajo ti imeti visok frekvenčni prag in zato lahko eSSKJ prikaže manj paremioloških izrazov in njihovih variant kot za to posebej specializirani slovar. Uredniku SPP-ja je redatorsko delo pri eSSKJ-ju potrdilo, da je v slovenščini še veliko neuslovarjene paremiologije, njen nezanimljiv del pa v splošni razlagalni slovar ne bo mogel biti uvrščen, zato je odločitev za specializirani paremiološki slovar še posebej utemeljena in za uporabnika dobrodošla.

V slovar so vključeni izrazi, ki so v sodobnih knjižnih besedilih izpričani do te mere, da lahko dovolj kakovostno opišemo njihovo obliko in pomen. Vsaka paremiološka iztočnica je predstavljena z osnovno slovarsko obliko, ki je v rabi najbolj pogosta oziroma reprezentativna, izpričanimi variantami, pomensko razlago in enim ali več zgledi sodobne rabe. Slovarski sestavek prikazuje tudi pomensko povezane izraze, če so ti v slovarju že predstavljeni. Pregovore in sorodne paremiološke izraze lahko v slovarju najdemo preko vsake polnopomenske sestavine osnovne oblike in variant.

Mnogi pregovori in sorodni izrazi nastopajo v rabi v več ustaljenih oblikah – variantah. Zavedati se je treba, da so pri marsikaterem paremiološkem izrazu variante po pogostnosti rabe skorajda enakovredne, zato bi bilo prikazovanje iztočnic le pri sestavinah njihovih osnovnih slovarskih oblik preveč omejujoče. Slovar nastaja z gradivsko (zlasti korpusno) analizo variant, v kateri uporabljamo večino korpusov, ki so vključeni v združeni korpus metaFida 1.0 (npr. Gigafida v2.0, slWaC, siParl30 in Janes-Tweet, ne pa tudi IMP, ker gre za korpus starejših besedil). Pomožno uporabljamo tudi druge korpusne (npr. Nova beseda), spletne zbirke ter ankete. Analiza do sedaj zabeleženih in tudi potencialnih oblik zagotavlja: 1. potrditev vsaj ene oblike izraza, ki je dovolj pogosta, ustaljena, da je lahko uvrščena v slovar; 2. v primeru več variant določitev najbolj pogoste in relevantne oblike za osnovno slovarsko obliko in 3. prikaz le v rabi potrjenih variant. Variante niso prikazane v hierarhičnem zaporedju glede na pogostnost v rabi. Kljub temu da izhaja zlasti iz knjižnih besedil, pričujoči slovar nima usmerjevalne vloge in zato tudi med variantami ne vzpostavlja normativnih razmerij, ampak variante samo navaja.

Zaradi množice variant pri nekaterih pregovorih in sorodnih izrazih smo se odločili za kombinacijo možnosti izbirnega prikaza variant na določenem mestu v izrazu in možnosti prikaza vseh variant določenega paremiološkega izraza naenkrat. Uporabnik si lahko ogleda variante, ki se tičejo zgolj določene sestavine (zlasti sestavinske in oblikoslovne variante) s klikom na krožec pod izbrano sestavino. Variante, ki so vezane na mesto oziroma zaporedje sestavin v določenem izrazu (zlasti skladišne variante in

Varianta je lahko prikazana na več mestih v izbirnem prikazu, če je v odnosu do osnovne slovarske oblike v več variantnih razmerjih hkrati (ima na primer dve sestavinski variantnosti ali pa eno sestavinsko variantnost in eno skladijsko). Če si uporabnik želi ogledati vse variante prikazanega paremiološkega izraza, klikne na možnost »Prikaži vse«, s čimer se mu izpiše celoten seznam variant tega izraza. Odsotnost variante v slovarju ne pomeni, da v jeziku ne obstaja ali pa da njena raba ni ustrezna – pomeni le, da nismo našli dovolj potrditev rabe take variante in bo morda v slovar dodana v prihodnosti.

Vsaka v slovarju predstavljena pomenska razlaga izhaja iz analize rabe pregovora ali sorodnega izraza v besedilih, pridobljenih s pomočjo jezikovnih korpusov ali drugih virov. Že pri izboru izrazov za slovarske iztočnice namreč izhajamo iz prepričanja, da zgolj domneva o pomenu paremiološkega izraza oziroma njegova navidezna pomenska prosojnost (npr. zaradi podobnosti z drugim izrazom) za kakovostno slovarsko obravnavo ni dovolj. Nekatere pomenske razlage so večdelne, saj skušamo prikazati čim širši nabor pomenskih odtenkov in situacij, ki jih posamezen paremiološki izraz opisuje. Slovar prikazuje tudi pomensko povezane izraze, če so bili že uslovarjeni. Med njimi prevladujejo (delne) sopomenke, nadpomenke in podpomenke, označujemo pa tudi vezi, kakršne so med antipregovori in njihovimi izhodiščnimi pregovori. Blizuzvočnost v slovarju ni prikazana. Blizuzvočnice v slovarju sicer lahko poiščemo, saj so navedene pod skupnimi sestavinami.

Slovarski zgledi so avtentični zgledi pisne rabe, ki so izjemoma nekoliko spremenjeni ali okrajšani. Ker skušamo prikazati pomenske nianse paremioloških izrazov, je praviloma pri pomensko bolj razčlenjenih izrazih prikazan kakšen zgled rabe več. Pogosto izbiramo zglede, v katerih s pomočjo paremiološkega uvajalnega sredstva, kot npr. »stara modrost pravi«, pisec posebej opozarja, da gre za ustaljen paremiološki izraz, saj so tudi ta sredstva del paremiološke zakladnice jezika.

Med iztočnicami prevladujejo pregovori, v slovar pa so vključeni tudi vremenski pregovori, reki, verovanja, slogani, antipregovori, velerizmi, replike, nekonvencionalne replike in drugi paremiološki žanri (opredeljeni s slovarskim podatkom »tip izraza«). Pregovor (npr. *Ne hvali dneva pred večerom*) je ustaljena in splošno znana poved, za katero je značilno, da jedrnato in slikovito izraža neko zakonitost, nauk ali vodilo in se uporablja v primerljivih situacijah. Razlikovanje med pregovorom in rekom povzemamo po slovaškem frazeologu Jozefu Mlacku, po katerem pregovor izraža zakonitost oziroma nauk, rek (npr. *Beseda je dala besedo*) pa je poznana in ustaljena poved, ki jedrnato in na slikovit način opisuje podobne situacije, vendar ob tem nauka ali vodila ne posreduje. Vremenski pregovori (npr. *Elizabeta na belem konju prijezdi*), včasih imenovani tudi koledarski pregovori, napotila ali uvere, so podobni pregovorom, saj izražajo vremensko zakonitost, ki je vezana na določen dan, mesec ali obdobje v letu, zato jih nekateri frazeologi in paremiologi obravnavajo kot podtip pregovorov. V našem slovarju so označeni kot samostojen tip. Verovanja – z ljudskim poimenovanjem tudi vraže (npr. *Petek je slab začetek*) izražajo nadnaravno razlago dogodkov, njihovo napoved ali možnost, da bi na kak dogodek vplivali. Slogan (npr. *Nazaj h koreninam*) je kratek in jedrnat izraz, ki je navadno namenjen hitremu posredovanju reklamnega ali političnega sporočila oziroma poziva. Sporočilo frazeologiziranih sloganov se z rabo oddalji od izvirnega – pokrivati lahko začne širši nabor situacij. Antipregovor je na šaljev, parodičen način namenoma preoblikovan pregovor (npr. *Kdor čaka, se načaka*). Poleg antipregovora poznamo še druge vrste antiparemiij, npr. antirek (npr. *Iz tega kruha ne bo moke*) in antislogan (*Vsi za enega, eden zase*). Antipregovoru je podoben tudi velerizem, ki nastane s preoblikovanjem pregovora ali frazema s šaljivo dopolnitvijo

o govorcu ali okoliščinah (na primer *Vsak ima svoj okus, je rekla opica, ko je drek jedla*), s čimer izraža šaljiiv komentar na sporočilo izhodiščnega izraza. Velerizmi so poimenovani po Samuelu Wellerju iz dela *Pickwickovci* Charlesa Dickensa, saj je ta lik znan po rabi takih izrazov. V slovar vključujemo samo ustaljene, v rabi dovolj pogoste antipregovore, velerizme in druge antiparemiije. Posebna vrsta izrazov so frazeološke replike. Sporočajo ustaljen odziv na točno določen tip dogodka ali izjavo (npr. *Do poroke bo že dobro*). Med njimi posebej izpostavimo tako imenovane nekonvencionalne replike, za katere je značilna nepričakovanost, humornost in celo absurdnost (npr. *Aja se ponoči* na izjavo oziroma vprašanje *Aja*).

Zvrstnih in funkcijskih kvalifikatorskih pojasnil v slovarju ni. Pregovori so večinoma analizirani v knjižnih besedilih, izjemoma tudi knjižnih besedilih z elementi pogovornosti, neformalnih govornih položajev. Narečna besedila načeloma niso vključena v slovaropisno analizo. Zgolj izjemoma so lahko kdaj uporabljena za pomožno ali dodatno potrditev aktualne rabe ali ugotavljanje pomena. Zavedati pa se je treba, da imajo tudi pregovori, ki se uporabljajo v okviru knjižnega jezika, pogosto pogovorne ali narečne sestavine, prisotni so tudi za frazeologijo značilni arhaizmi (npr. *španovija*) ali pa izrazi, ki se pojavljajo izključno v okviru paremiološkega izraza (npr. *oziranci*).

Podatka o izvoru ali avtorstvu paremiološkega izraza (o tako imenovani krilatosti izraza) v slovarju ne prikazujemo. Čeprav bi ta podatek uporabniku lahko prišel prav, smo se odločili, da se mu odpovemo, saj bi lahko zagotovili dovolj celovit podatek te vrste zgolj pri nekaterih izrazih. Paremiološki izrazi so s frazeologizacijo nujno vsaj do določene mere izgubili stik z izvornim besedilom ali avtorjem. Zaved o izvoru ali avtorstvu je pri posameznih paremioloških izrazih močna, pri posameznih zelo šibka, pri nekaterih jasno dokazljiva, pri drugih pa enemu avtorju ali celo vrsti avtorjev le pripisovana. Včasih je sled o izvornem besedilu ali avtorju prisotna v slovarskem zgledu; ker pa morajo slovarski zgledi izpolnjevati vrsto drugih zahtev, tega ne moremo zagotoviti pri vsaki iztočnici.

Matej Meterc

V Ljubljani, novembra 2023